

dr hab. Beata Topij-Stempińska, prof. UIK

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
e-mail: beata.topij@ignatianum.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-4257-5844>

Uczniowie z rodzin żydowskich w jezuickim gimnazjum i studium filozofii w Tarnopolu (1820–1848)

The Students from Jewish Families
in the Jesuit Junior High School and the College of Philosophy
in Ternopil (1820–1848)

Summary

The Jesuit Junior High School (Polish: gimnazjum) and the College of Philosophy were opened in Ternopil in 1820. By the authorities' decision, these educational institutions were administered by Jesuits who came from Galicia. The newly open junior high school as well as the college enjoyed great popularity among the local community. In accordance with the law, any inhabitant of the empire could enroll at the school and then study philosophy as long as he met certain requirements. Among the first students of these educational institutions, there were also boys from Jewish families. The total number of Jewish students did not exceed 3% of the population of these institutions. The ongoing studies concerning the presence of students of Jewish origin in Ternopil are merely a reconnaissance. Their primary aim is to identify the research problems and, at the same time, to provide a brief outline of the presence of children from Jewish families in the Jesuit Junior High School and in the College of Philosophy in Ternopil.

Keywords: Jewish family; students; Galicia; Ternopil; Jesuits; Judaism

Streszczenie

W 1820 roku w Tarnopolu otwarto gimnazjum, a w kolejnych latach studium filozofii. Decyzją władz zarząd nad placówkami powierzono przybyłym do Galicji jezuitom. Nowo otwarte gimnazjum i studium filozofii cieszyło się dużym zainteresowaniem ze strony społeczności lokalnej. Zgodnie z obowiązującym prawem uczniem gimnazjum, a później słuchaczem studium filozofii, mógł być każdy mieszkaniec cesarstwa, który spełnił określone wymagania. Wśród pierwszych uczniów i słuchaczy byli również synowie z rodzin żydowskich. Łączna liczba uczniów żydowskich nie przekraczała 3% ogólnej populacji w placówkach zarządzanych przez jezuitów. Prowadzone badania dotyczące obecności uczniów z rodzin żydowskich w Tarnopolu są zaledwie rekonasensem badawczym. Celem jest rozpoznanie problemów badawczych i jednocześnie, chociaż

w krótkim zarysie, ukazanie obecności dzieci z rodzin żydowskich w jezuickim gimnazjum i studium filozofii w Tarnopolu.

Słowa kluczowe: rodzina żydowska; uczniowie; Galicja; Tarnopol; jezuici; judaizm

Wygności z Cesarstwa Rosyjskiego jezuici, za zgodą cesarza austriackiego, zatrzymali się w Królestwie Galicji i Lodomerii i osiedlili się m.in. w Tarnopolu. W 1820 roku było to niewielkie powiatowe miasto położone na krańcach państwa austriackiego. Tarnopol po 1772 roku liczył 6255 mieszkańców. W tym czasie skład wyznaniowy ludności przedstawiał się następująco: katolicy — 1660 osób (26,5%), grekokatolicy — 1700 (27,2%). W mieście mieszkało również 2870 żydów¹ (45,9%) oraz 25 osób innych wyznań. Do 1820 roku populacja Tarnopola zdecydowanie się zwiększyła i liczyła około 10 tys. mieszkańców. W 1835 roku w mieście mieszkało już 11 800 osób, a do 1843 roku liczba ludności powiększyła się o około 5000². Na mocy decyzji cesarza Franciszka I jezuici mieli założyć i prowadzić w tym wielowyznaniowym mieście gimnazjum oraz studium filozofii. Nowo powstałe szkoły były placówkami państwowymi, jednak oddanymi w zarząd Towarzystwu Jezusowemu. Jezuici musieli dostosować się do obowiązującego w cesarstwie ustawodawstwa szkolnego i wymagań państwowych. Zgodnie z obowiązującym prawem uczniem gimnazjum mógł zostać każdy mieszkaniec cesarstwa, który spełnił wymagania rekrutacyjne. W zdecydowanej większości uczniami szkoły byli Polacy. Wśród społeczności uczniowskiej byli obecni również Niemcy, Czesi, Ormianie, Rusini i Żydzi. Z uwagi na przyjęty tytuł artykułu i wskazanie tym samym na podjętą problematykę badawczą, w tym miejscu należy postawić pytania o to, kim byli uczniowie z rodzin żydowskich uczęszczający do jezuickiego gimnazjum w Tarnopolu oraz jak liczną stanowili grupę pośród innych narodowości? Badania dotyczące żydowskiej społeczności uczniowskiej wpisują się w nurt badań biograficznych. Zdaniem Czesława Majora

oprócz indywidualnego portretu jednostki biografia wyraża zbiorowy wizerunek grupy, do której owa jednostka należała. Mamy wówczas do czynienia z tak zwaną biografią zbiorową, obejmującą zarazem indywidualny obraz człowieka, jak i odzwierciedlone w nim podstawowe cechy społeczności i społeczeństwa danego okresu historycznego³.

¹ Na potrzeby niniejszego artykułu wyraz „Żyd” pisany wielką literą rozumiem w szerszym znaczeniu, nie tylko jako wyznawcę religii możeszowej (pisanej małą literą — żyd). Jest to zgodne z zapisem przyjętym przez innych autorów, zob. np. K. Rędziniński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000.

² G. Rąkowski, *Podole. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej*, cz. 2, Piastów 2006, s. 132–134; A. Czołowski, B. Janusz, *Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926, s. 44, 107–110; Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemysł-Rzeszów 2005, s. 306; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. B. Chlebowski, Warszawa 1892, s. 187, 190; J. Karpińiec, *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 2 (1932–1933), s. 35.

³ C. Majorek, *Rola badań biograficznych w rekonstrukcji dziejów oświaty i pedagogiki w Galicji*, w: *Biografie pedagogiczne. Szkice do portretu galicyjskiej pedagogii*, red. C. Majorek, J. Potoczny, K. Sowa, Rzeszów 1997, s. 12–13.

W badaniach tego typu, jak zaznacza Andrzej Szwarc, chodzi często o to, aby wyodrębnić przynajmniej jedną wspólną cechę dla badanej grupy⁴.

Odpowiedzi na tak sformułowany problem badawczy poszukam przede wszystkim w dostępnym materiale źródłowym, zarówno rękopiśmiennym, jak i drukowanym. Zostaną wykorzystane również dziedzinowe słowniki biograficzne. Ponadto pomocna będzie literatura przedmiotu przybliżająca zarówno dzieje tarnopolskiej placówki, miasta, jak i społeczności żydowskiej, zamieszkującej terytorium Galicji w pierwszej połowie XIX wieku. Należy nadmienić, że niewiele jest publikacji podejmujących zagadnienia obecności dzieci z rodzin żydowskich w państwowych szkołach w Galicji w XIX wieku, szczególnie w jego pierwszej połowie. Polscy badacze zajmują się przede wszystkim tematyką szkół dedykowanych bezpośrednio społeczności żydowskiej w Galicji. Problematykę dotyczącą żydowskiego szkolnictwa w Galicji omówili m.in. Kazimierz Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji 1813–1918* (Częstochowa 2000), oraz Mirosław Łapot, *Szkolnictwo żydowskie we Lwowie 1772–1939* (Częstochowa 2016). Jednak zdecydowana większość publikacji podejmujących taką tematykę dotyczy szkół w okresie autonomii galicyjskiej, np. Piotr Figiela, *Uczniowie żydowscy w austriackim systemie szkolnictwa średniego na przykładzie gimnazjum św. Anny w Krakowie w latach autonomii Galicji* czy Mirosław Łapot, *Religia mojżeszowa w szkolnictwie publicznym we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1918)*⁵.

Prowadzone badania dotyczące obecności uczniów z rodzin żydowskich w Tarnopolu są zaledwie rekonesansem badawczym. Celem jest rozpoznanie problemów badawczych i jednocześnie, chociaż w krótkim zarysie, ukazanie obecności dzieci z rodzin żydowskich w jezuickim gimnazjum oraz studium filozofii w Tarnopolu.

Sytuacja społeczno-polityczna i edukacyjna Żydów w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku

W 1795 roku w wyniku rozbioru I Rzeczypospolitej część jej ziem wraz z mieszkańcami została przyznana cesarstwu austriackiemu. W granicach państwa Habsburgów znalazło się „od 3 milionów 750 tysięcy do czterech milionów mieszkańców, z czego około jedną czwartą miliona stanowiła wspólnota żydowska”⁶. Sytuacja Żydów w Galicji była zdecydowanie trudniejsza niż innych dawnych obywateli Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jak zaznacza Kazimierz Rędziński:

⁴ A. Szwarc, *Portrety zbiorowe dziewiętnastowiecznych Polaków w nowszej historiografii. Uwagi dyskusyjne*, w: *Człowiek – społeczeństwo – źródło. Studia dedykowane profesor Jadwidze Hoff*, red. S. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek i in., Rzeszów 2014, s. 581.

⁵ P. Figiela, *Uczniowie żydowscy w austriackim systemie szkolnictwa średniego na przykładzie gimnazjum św. Anny w Krakowie w latach autonomii Galicji*, „Krzysztofor”, 2009, nr 27, s. 181–196; M. Łapot, *Religia mojżeszowa w szkolnictwie publicznym we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1918)*, Częstochowa 2019.

⁶ P. Wandycz, *Pod zaborami. Ziemia Rzeczypospolitej w latach 1795–1918*, tłum. W. Zajączkowski, Warszawa 1994, s. 29.

W odróżnieniu od narodów słowiańskich uznano Żydów za ludność możliwą do zniemczenia. W 1776 r. wydano ordynację dla Żydów galicyjskich, w której zlikwidowano pozostałości statusu prawnego z czasów polskich⁷.

W całym państwie Habsburgów w 1785 roku odsetek zamieszkujących tu Żydów wynosił 1,7% ogółu mieszkańców, a ponad połowa mieszkała na terytorium Królestwa Galicji i Lodomerii. W latach 30. XIX wieku odsetek mieszkańców żydowskiego pochodzenia nieznacznie wzrósł do 1,9%. Taka sytuacja była spowodowana, jak zaznaczył Mieczysław Adamczyk, ukrywaniem rzeczywistej liczby wyznawców przez władze żydowskich gmin wyznaniowych. „Wynikało to z faktu, że do 1848 roku opłacały one różne i zazwyczaj duże podatki. Ich wysokość zależała głównie od liczby osób”⁸. Żydzi mieszkający na terytorium monarchii habsburskiej w przeważającej większości stanowili ludność miejską. Szczególnie widoczne to było w Galicji, gdzie społeczność żydowska liczyła co najmniej jedną trzecią mieszkańców danego miasta, a często nawet połowę ogółu mieszkańców. Jednak nie zmieniło to faktu, że Żydzi byli społecznością, która miała świadomość odrębności religijnej i etnicznej. Przyczyn należy doszukiwać się przede wszystkim w pochodzeniu, wyznaniu, języku, stroju, tradycji i specyficznych obyczajach. Codzienne życie gmin żydowskich regulowało prawo, które było surowo przestrzegane. Z pozoru była to grupa jednorodna, jednak często zróżnicowana i pełna sprzeczności wewnętrznych⁹. W jednych krajach koronnych cesarstwa, np. Czechach, Żydzi byli lepiej wykształceni niż w Galicji. Różnili się także pod względem językowym oraz kulturowym. Językiem hebrajskim posługiwali się podczas kultu, natomiast w życiu codziennym porozumiewali się jednym ze swoich narzeczy lub językiem kraju zamieszkania. Wprawdzie religia była nadal głównym czynnikiem odróżniającym Żydów od innych mieszkańców państwa i wyróżniającym ich na tle innych grup wyznaniowych i społecznych cesarstwa, ale podobnie jak w przypadku innych religii także i tutaj były obecne różne ruchy i odłamy. Do kryzysu religijnego przyczyniła się m.in. *haskala*, ruch oświeceniowy, którego członkowie dążyli do większego unowocześnienia codziennego życia Żydów, odrodzenia społeczności żydowskiej przez rozwój oświaty oraz nauki świeckiej¹⁰. Jej zwolennicy wysłali swoje dzieci do państwowych szkół i uczelni. Ich celem była asymilacja ze społeczeństwem krajów zamieszkania, przy zachowaniu zmodernizowanej religii *mojżeszowej*, i tym samym włączenie się w nurt życia społeczności lokalnych¹¹.

⁷ K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, s. 31.

⁸ M.J. Adamczyk, *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskiej w monarchii Habsburgów 1774–1914*, Wrocław 1998, s. 15.

⁹ *Haskala, w: Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski, Warszawa 2001, s. 127–128; Z. Borzymińska, *Dzieje Żydów w Polsce. XIX wiek. Wybór tekstów źródłowych*, Warszawa 1994, s. 107.

¹⁰ Z. Borzymińska, *Dzieje Żydów w Polsce. XIX wiek. Wybór tekstów źródłowych*, s. 51, 54.

¹¹ A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988, s. 47–48.

W opinii przedstawicieli tego ruchu takie możliwości dawało nowoczesne świeckie szkolnictwo. „Postępy w zakresie oświaty i edukacji miały, ich zdaniem, rozwiązać wiele problemów nękających Żydów”¹². Zdecydowanie takim wyborom sprzeciwiali się zwolennicy poglądów tradycyjnych (zachowawczych), np. chasydzi. Uważali m.in., że asymilacja nie przyczyni się do dobrobytu, a jedynie w konsekwencji doprowadzi do likwidacji odrębności, a nawet do chrystianizacji rodzin żydowskich w Galicji.

Należy zaznaczyć, że w pierwszej połowie XIX wieku Żydzi w cesarstwie austriackim byli poddani szeregom restrykcji, które nie dotyczyły innych grup społecznych. Jednocześnie, jak zauważa Tomasz Gąsowski:

obciążano ich obowiązkami na rzecz państwa, identycznymi jak pozostałych poddanych bez jednoczesnego zrównania z nimi na innych polach [...]. Przed wybuchem Wiosny Ludów Żydzi ciągle jeszcze nie korzystali z pełni swobód obywatelskich, co w konsekwencji prowadziło do uszczuplenia ich praw cywilnych¹³.

Władze państwowe w stosunku do mniejszości żydowskiej, zamieszkującej terytory cesarstwa, przyjęły kurs związany z polityką ograniczeń i stopniowego zmuszania tej mniejszości do asymilacji. Żydowscy mieszkańcy państwa austriackiego nie mogli należeć do cechów rzemieślniczych, dzierżawić gruntów nieuprawianych własnoręcznie. Podobny zakaz dotyczył dzierżawienia młynów, karczm, tartaków. Nie dopuszczano ich do wybranych gałęzi przemysłu, jak aptekarstwo, gorzelnictwo, piwowarstwo. Anulowano dokumenty (akty prawne) spisane w języku hebrajskim oraz jidysz. Nie pozwolono Żydom zajmować stanowisk urzędniczych, nie mogli być świadkami w sądach. Ponadto utrudniano im dostęp do wolnych zawodów¹⁴. Pozwolono im jedynie podejmować praktykę lekarską, adwokacką i radcy sądu handlowego¹⁵. Te i inne ograniczenia oraz wprowadzone nakazy prowadzenia praktyki tylko w obrębie własnej społeczności były czynnikami utrudniającymi rozwój oraz zmniejszającymi szansę na poprawę sytuacji materialnej i społecznej rodzin żydowskich. Wprowadzone zakazy uniemożliwiały, do 1848 roku, swobodny wybór drogi zawodowej, dlatego młodzi z rodzin żydowskich najczęściej wybierali zawód lekarza albo prawnika. Droga do zawodu wiodła przez państwowe gimnazjum, studium filozofii oraz uniwersytet. Jednak i ta możliwość była kontrolowana i zdecydowanie ograniczana młodym Żydom. Przyszli uczniowie po spełnieniu wymogów rekrutacyjnych musieli jeszcze uzyskać specjalne pozwolenie na podjęcie nauki w szkole średniej.

¹² M.J. Adamczyk, *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskiej w monarchii Habsburgów 1774-1914*, s. 35.

¹³ T. Gąsowski, *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1997, s. 11-12.

¹⁴ Z. Borzymińska, *Dzieje Żydów w Polsce. XIX wiek. Wybór tekstów źródłowych*, s. 15; także M.J. Adamczyk, *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskiej w monarchii Habsburgów 1774-1914*, s. 21.

¹⁵ K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813-1918*, s. 33.

Dostęp do szkół średnich i uniwersytetów utrudniał również zakaz zamieszkania w wielu miastach cesarstwa. Jak pisał Majer Bałaban:

Żydom galicyjskim była zakazana emigracja do Wiednia. W ogóle wstęp do Wiednia był tym Żydom wzbroniony, chyba że mieli tam jakiś interes sądowy lub fiskalny, przyczem atoli musieli się opowiedzieć gubernium (*Landesstelle*). W samym Wiedniu miało prawo mieszkania tylko 100 Żydów¹⁶.

Dla wielu galicyjskich Żydów w pierwszej połowie XIX wieku często jedynym wyborem pozostawały studia na Uniwersytecie Lwowskim. Sytuacja dzieci z rodzin żydowskich stopniowo zaczęła się poprawiać po 1849 roku. Znaczny wzrost odsetka młodzieży uczącej się zanotowano dopiero w spisie powszechnym w XX wieku. W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku liczba młodzieży żydowskiej w gimnazjach galicyjskich zwiększyła się do 19% ogólnej liczby uczniów¹⁷.

Gimnazjum i studium filozofii w Tarnopolu

Jezuickie gimnazjum w Tarnopolu było dziewiątą państwową szkołą średnią w Królestwie Galicji i Lodomerii, założoną w pierwszej połowie XIX wieku. Jej powstanie tylko w niewielkim stopniu poprawiło sytuację młodzieży szkolnej, nadal bowiem było więcej chętnych niż wolnych miejsc w galicyjskich gimnazjach. Na jedną szkołę średnią przypadało nadal około 50 tys. uczniów¹⁸. Głównymi celami placówek były germanizacja oraz przygotowanie lojalnych poddanych cesarstwa austriackiego. Szkoła miała zatem w pierwszej kolejności realizować wszystkie założenia państwowej polityki edukacyjnej Habsburgów. Zgodnie z reformą przeprowadzoną w cesarstwie austriackim w 1805 roku powstały sześcioklasowe gimnazja. Reforma Langa (1805) zakładała, że do każdego przedmiotu będzie zatrudniony nauczyciel — nauczyciel przedmiotowy. Niestety już w 1819 roku powrócono do tzw. nauczycieli klasowych — jeden nauczyciel uczył wszystkich przedmiotów w danej klasie.

Plan godzin obejmował naukę języka łacińskiego, greckiego, religii, geografii i historii, matematyki i historii naturalnej. Natomiast języka niemieckiego uczono w ramach języka łacińskiego i „za pomocą wypracowań pisemnych, co nazywano analitycznymi i syntetycznymi ćwiczeniami językowymi”¹⁹.

¹⁶ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1868*, Lwów [1916], s. 51.

¹⁷ L. Kudła, *Średnie szkolnictwo ogólnokształcące*, w: *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772-1918*, red. J. Krawczyk, A. Meissner i in., Rzeszów 2015 (Galicja i Jej Dziedzictwo, t. 22), s. 99.

¹⁸ A. Ficker, *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen aus Anlass der Weltausstellung 1873*, Bd 1: *Geschichte, Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens*, Wien 1873, s. 130, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11163551?page=4,5> [dostęp: 13.05.2023].

¹⁹ B. Topij-Stempińska, *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy*, Kraków 2019, s. 47.

Wszystkie obowiązkowe przedmioty były nauczane zgodnie z rządowym programem edukacyjnym, a nauczyciele mogli korzystać jedynie z zatwierdzonych podręczników. Odstępstwa od tej zasady były traktowane jako przejaw tendencji rewolucyjnych i w związku z tym surowo karane²⁰.

Decyzją cesarza jezuici mieli prowadzić gimnazjum na prawach państwowych pod ścisłą kontrolą urzędnika państwowego (starosty). Zakonnicy rozpoczęli rekrutację do dwóch pierwszych klas nowo powstałego gimnazjum. W pierwszym roku działalności edukacyjnej w szkole uczyło się ponad 80 uczniów. Pochodzili oni przede wszystkim z Tarnopola, z rodzin mieszczańskich, ale też z ziemiańskich z pobliskich miejscowości. Z uwagi na duże zainteresowanie szkołą w kolejnym roku jezuici przeprowadzili rekrutację do wszystkich sześciu klas gimnazjum.

Zakonnicy mieli duże doświadczenie w prowadzeniu szkół, wprawdzie musieli się dostosować do austriackich wymagań państwowych, ale w rzeczywistości program edukacyjny był bardzo podobny do tego, który wcześniej proponowali oni w swoich szkołach. Program nauczania w gimnazjum tarnopolskim był taki sam jak w innych państwowych gimnazjach na terytorium cesarstwa austriackiego. Takie rozwiązanie pozwalało uczniom na swobodną zmianę szkoły. W pierwszym roku uczono języka łacińskiego, religii, geografii, arytmetyki oraz języka greckiego. Religia była obowiązkowa dla uczniów z rodzin chrześcijańskich i tak planowana, aby uczniowie wyznań niechrześcijańskich mogli swobodnie opuścić szkołę. Uczniowie z rodzin żydowskich mieli na świadectwie zamiast oceny wpisane *izraelita*²¹. Zgodnie z wolą cesarza jezuici w 1823 roku otwarli w Tarnopolu studium filozofii przygotowujące do podjęcia studiów uniwersyteckich. Absolwenci gimnazjum, którzy chcieli w przyszłości uzyskać wykształcenie wyższe w zakresie medycyny, prawa lub teologii, musieli ukończyć studium filozofii. W studium wykładano przede wszystkim przedmioty obowiązkowe, ale w ofercie edukacyjnej zaproponowano także przedmioty dodatkowe, takie jak: historia powszechna, literatura polska, historia naturalna²². Od samego początku studium cieszyło się dużym zainteresowaniem. Słuchaczami byli przede wszystkim absolwenci gimnazjum tarnopolskiego, ale znajdowali się wśród nich także przedstawiciele innych gimnazjów z Królestwa Galicji i Lodomerii. Wśród słuchaczy przeważali mieszkańcy Galicji, ale nie brakowało uczniów przyjeżdżających z różnych stron i krajów cesarstwa austriackiego. W pierwszym roku naukę rozpoczęło 63 słuchaczy, w tym 5 na drugim roku. W kolejnych latach ich liczba

²⁰ F. Hohegger, *Die österreichischen Gymnasien*, „Österreichische Revue”, 1 (1863), s. 82.

²¹ Np. *Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosi Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXVI*, Leopoli 1826, rkps.

²² Archiwum Prowincji Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (dalej: ATJKr), Akta konwiktu tarnopolskiego z lat 1824–1920, rkps 1176: *Ordo publicarum praelectionum in instituto philosophico tarnopolienisi patribus S.J. commissio habendarum. Anno scholastico 1824*, Leopoli 1824, s. 6–7.

stopniowo się zwiększała. Od 1835 roku do 1843 roku rok rocznie uczyło się w studium około 130 osób. W poczet słuchaczy studium filozofii w Tarnopolu można zaliczyć ogółem 1598 uczniów. Placówka ta pręźnie rozwijała się do 1848 roku. Jednak na skutek burzliwych wydarzeń, m.in. rabacji galicyjskiej, powstania krakowskiego oraz Wiosny Ludów, cesarz Ferdynand wydał dekret kasujący w Austrii najaktywniejsze zakony. Przyczyny tej decyzji należy doszukiwać się w posądzeniu redemptorystów i jezuitów o podburzanie ludności do buntów. Gimnazjum i studium w Tarnopolu rozwiązano. Kilku jezuitów pozostało w kolegium przy kościele, ale zdecydowana większość była zmuszona opuścić terytorium państwa Habsburgów i przenieść się m.in. do innych krajów europejskich²³.

W ciągu 28 lat działalności edukacyjnej jezuitów w Tarnopolu w prowadzonych przez zakon placówkach edukacyjnych uczyło się około 10 tys. młodzieży. Łączna liczba uczniów gimnazjum wynosiła 8714. Należy zaznaczyć, że jest to liczba uczniów wykazywanych co roku w rocznych sprawozdaniach, tzw. *juventusach*, wysyłanych do Wiednia²⁴. Zdecydowaną większość stanowili Polacy z zaboru austriackiego. Byli wśród nich także Żydzi.

Młodzież z rodzin żydowskich w jezuickich instytucjach edukacyjnych

Ogólna liczba uczniów z rodzin żydowskich pobierających nauki w gimnazjum w latach 1821–1848 wyniosła 286²⁵. Stanowili oni zaledwie 3% ogółu wszystkich tarnopolskich gimnazjalistów. Liczba słuchaczy pochodzenia żydowskiego w studium filozofii była mniejsza lub pozostawała na podobnym poziomie. Procent uczniów z rodzin żydowskich w jezuickich placówkach był odzwierciedleniem ogólnej sytuacji w szkołach galicyjskich. W składzie narodowościowym zbiorowości uczniowskiej przeważali Polacy (75%), następnie Niemcy (12%), Rusini (10%) i Żydzi (3%)²⁶. Również w gimnazjum tarnopolskim w pierwszej połowie XIX wieku skład narodowościowy i wyznaniowy uczniów przedstawiał się podobnie.

Badacz zajmujący się losami uczniów pochodzenia żydowskiego w cesarstwie austriackim musi mieć świadomość wielu trudności wynikających z braku źródeł lub niepełnych informacji podawanych nawet w dokumentach państwowych, często materiał źródłowy jest rozproszony. Jedną z trudności wynika z faktu, że zgodnie z obo-

²³ J. Niemiec, *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1564–1886*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej”, 5 (1998), s. 282.

²⁴ Zob. np. *Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosi Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCXXLV*, Leopoli 1845.

²⁵ Po decyzji o rozproszeniu jezuitów zakończyli rok szkolny w czerwcu 1848 roku prawdopodobnie nie wysłali sprawozdania za ten ostatni rok szkolny 1847/1848.

²⁶ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1914)*, „Analecta”, 4 (1995), nr 2 (8), s. 101–102.

wiążącym prawem w dokumentach nie wpisywano narodowości żydowskiej lub nawet przypisywano Żydów do narodowości niemieckiej bądź polskiej. Często jedynym śladem są dokumenty szkolne, gdzie w przypadku Żydów przy wypisywaniu oceny z religii odnotowywano wyznanie. Wydaje się, że więcej informacji można odszukać w archiwach uczelnianych. Ponadto wydawane przez rząd austriacki spisy, tzw. szematyzmy, pozwalają czasem prześledzić kariery zawodowe. Wielu danych można poszukiwać w dokumentach urzędowych — akt urodzenia, ślubu, zgonu. Nie zawsze jednak prowadzone poszukiwania dają jakikolwiek rezultat. Pozostaje wiele pytań, na które brak odpowiedzi.

Jedną z bardziej znanych osób żydowskiego pochodzenia w Tarnopolu był Józef Perl (1773–1839) — pedagog i pisarz tworzący w językach hebrajskim i jidysz²⁷. Był synem zamożnego żydowskiego kupca. Początkowo studiował Talmud, ostatecznie zrezygnował z tej nauki i zatrudnił się w firmie ojca. Podczas podróży handlowych do Niemiec zetknął się w Berlinie ze zwolennikami żydowskiego oświecenia. Był propagatorem idei haskali na ziemiach polskich pod zaborami: najpierw rosyjskim, a następnie austriackim. Zmienił swój stosunek do nauki i zaczął się intensywnie kształcić oraz zabiegać o poprawę sytuacji edukacyjnej dzieci z rodzin żydowskich. W 1813 roku w części swojego domu założył niemiecko-żydowską szkołę ludową (*Perlsche Schule*). Po ponownym przejściu Tarnopola przez Austrię Perl rozpoczął starania o uzyskanie praw państwowych dla swojej szkoły, zgodę taką otrzymał w 1820 roku. Miał syna Michała, który ukończył studia farmaceutyczne i otrzymał w 1832 roku zgodę na otwarcie apteki w Tarnopolu. Po śmierci ojca został dyrektorem szkoły. Uzyskanie praw państwowych dla tej szkoły było bardzo istotne, jej absolwenci bowiem mogli starać się o przyjęcie do gimnazjum. Tak też było w przypadku Samuela Perla, krewnego Józefa, który uczył się najpierw w niemiecko-żydowskiej szkole w Tarnopolu, a następnie od roku szkolnego 1821/1822 był już uczniem jezuickiego gimnazjum w klasie trzeciej (*grammatica*). Następnie był słuchaczem studium filozofii. Został lekarzem²⁸. W tarnopolskim gimnazjum uczyli się również inni chłopcy noszący nazwisko Perl. Był to Jakub Perl — uczeń gimnazjum i studium filozofii w latach 1837–1844 oraz Michał Perl ze Stanisławowa, który do jezuickiego gimnazjum uczęszczał w ostatnich dwóch latach jego działalności. Prawdopodobnie kontynuował naukę w przejętym przez państwo gimnazjum i zdał tam maturę, w latach

²⁷ Szerzej na temat działalności Perla w Tarnopolu K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, s. 63–78.

²⁸ H. Wereszycka, *Perl Józef (1773–1839)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1980, s. 625–626; ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809–1945, Biskupice 1978–1990*, t. 4, rkps 5817-4, s. 813.

1858–1862 studiował bowiem na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Wiedniu, a doktorat z prawa uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1864 roku²⁹.

W pierwszym roku nauki do gimnazjum przyjęto co najmniej czterech uczniów wyznania mojżeszowego. Byli to synowie tarnopolskich rodzin żydowskich. Można wśród nich wskazać Judę Exelbirtha, który ukończył gimnazjum w Tarnopolu w roku szkolnym 1925/1926. Jego kolegami szkolnymi przez cały okres nauki byli Dawid Franzos, Abraham Gubert oraz Berl Koestenband³⁰. Wszyscy wymienieni uczniowie w ostatniej klasie gimnazjalnej otrzymali oceny co najmniej dobre (*prima*) na egzaminie z obowiązkowych przedmiotów. W tej grupie wyjątkiem był Abraham Gubert, który z algebry otrzymał ocenę dostateczną (*secunda*). Pierwsi żydowscy gimnazjaliści w Tarnopolu prawdopodobnie pochodzili z zamożnych kupieckich i postępowych rodzin żydowskich z tego miasta. Dobrym przykładem jest rodzina Dawida Franzosa. Bracia Franzos, tarnopolscy kupcy, podarowali 200 złr na szwadron ułanów im. cesarza Ferdynanda z okazji ponownego przyłączenia Tarnopola do cesarstwa austriackiego w 1815 roku. Z tej pierwszej czwórki uczniów z rodzin żydowskich tarnopolskiego gimnazjum prawdopodobnie jedynie Berl Koestenband kontynuował naukę w studium filozofii, które ukończył w 1828 roku³¹. W kolejnych latach liczba uczniów z rodzin żydowskich sukcesywnie się zwiększała — nawet do 22 uczniów w roku szkolnym 1846/1847. W latach 30. XIX wieku (1830–1832) odnotowano najniższą liczbę gimnazjalistów pochodzenia żydowskiego. Było ich zaledwie trzech i stanowili tylko około 1% wszystkich uczniów jezuickiego gimnazjum w Tarnopolu. Trudno jest wskazać przyczynę spadku zainteresowania edukacją w tarnopolskim gimnazjum wśród młodzieży z rodzin żydowskich. Uczniami, którzy uczyli się w gimnazjum w latach 1830–1833, jak wynika z dokumentów szkolnych, byli Hieronim Atlas, Mojżesz Karmin oraz Jonasz Koestenband (Köstenband)³². Do grona uczniów, którzy rozpoczęli naukę w roku szkolnym 1829/1830 w pierwszej klasie gramatyki (*parva*), wpisał się pochodzący z Jarosławia Maurycy Ungar. W tarnopolskiej szkole uczył się do 1837 roku. Prawdopodobnie edukację zakończył po pierwszym roku nauki w tarnopolskim studium filozofii. Czasem słuchacze rezygnowali i przenosili się do innego studium filozofii, np. przy uniwersytecie we Lwowie. Inną przyczyną, w przypadku

²⁹ *Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosi Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXL*, Leopoli 1840; ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809–1945, Biskupice 1978–1990*, s. 817; *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18*, red. K. Stopka, Kraków 2011 (*Corpus Studiosorum Universitatis Iagellonicae XVIII–XX*), s. 297.

³⁰ *Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosi Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXVI*, Leopoli 1826; ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809–1945, Biskupice 1978–1990*, t. 2, rkps 5817-2, s. 12, 214, 233, 299; t. 3, rkps 5817-3, s. 493.

³¹ M. Maciszewski, *Historia gimnazjum tarnopolskiego. Okres I. 1820–1848*, Tarnopol 1896, s. 129.

³² *Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosi Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXX*, Leopoli 1830; *Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosi Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXXIII*, Leopoli 1833.

słuchaczy pochodzenia żydowskiego, była rezygnacja z dalszej nauki i szybsze zdobycie uprawnień zawodowych. Według Maurycego Maciszewskiego

powodem było to, że przeważnie udawali się po ukończeniu gimnazjum na wydział chirurgiczny we Lwowie, gdyż to studium przedstawiało we wschodniej części Galicji, z powodu braku doktorów medycyny, prawie takie same korzyści, co ukończenie medycyny³³.

W przypadku uczniów z rodzin żydowskich w Galicji nie był to jakiś szczególny wyjątek. Studia medyczne ukończyło jednak przynajmniej kilku do kilkunastu absolwentów tarnopolskiego gimnazjum i studium filozofii. Trudno jest określić dokładną liczbę takich osób z uwagi na brak wielu materiałów źródłowych, obejmujących chociażby kompletną listę nazwisk absolwentów tarnopolskiego studium, a przede wszystkim informacje dotyczące ich dalszych losów. Odszukanie dokładnych danych nadal pozostaje w większości przypadków niemożliwe. Utrudnieniem jest chociażby fakt, że zgodnie z prawem austriackim Żydzi przez długi czas nie byli uznawani za naród, lecz jedynie za plemię lub społeczność religijną³⁴, i w spisach figurowali jako np. Polacy lub Niemcy.

Jednym z absolwentów tarnopolskich placówek edukacyjnych, o którym mamy informacje, był Jakub Atlas (Atlass). Urodził się w Tarnopolu, prawdopodobnie w 1809 roku. Do gimnazjum przyjęto go w roku szkolnym 1821/1822 do klasy pierwszej. W 1827 roku był uczniem szóstej klasy, a na świadectwie otrzymał oceny bardzo dobre (obyczaje, j. łaciński) oraz celujące (j. grecki, historia i geografia, algebra)³⁵. Po studiach wrócił w rodzinne strony, założył rodzinę. Miał co najmniej dwoje dzieci. Syn Wilhelm urodził się w 1845 roku. Uczęszczał do państwowego gimnazjum w Tarnopolu — dawne gimnazjum pojezuickie (matura 1861 roku). Studiował prawo w Grazu i w Krakowie³⁶. Jakub Atlas należał do grupy Żydów postępowych. Był przywódcą „Żydów miejscowych orientacji postępowej z ramienia grupy «maskilim» do r. 1858”³⁷. W latach 60. XIX wieku pracował w rodzinnych stronach, m.in. w Horodnicy, a następnie w Tarnopolu. Z nocy z 1 na 2 stycznia 1867 roku został

³³ M. Maciszewski, *Historia gimnazjum tarnopolskiego*, s. 65.

³⁴ G. Stourzh, *Czy Żydzi w dawnej Austrii uznawani byli za narodowość? Przyczynek do historii cislitawskiego prawa narodowościowego*, w: B. Breysach, *Ze sobą, obok siebie, przeciwko sobie. Polacy, Żydzi, Austriacy i Niemcy w XIX i na początku XX wieku*, tłum. B. Hański, Kraków 1995, s. 72, 78.

³⁵ *Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosis Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXVII*, Leopoli 1827, s. 23.

³⁶ *Programm und Jahresbericht über den Zustand des k.k. Staats-Ober-Gymnasiums in Tarnopol wehrend des Schul Jahres 1857, Lemberg 1857*, s. 29; *Atlass Wilhelm*, w: *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850-1918*, red. J. Michalewicz, Kraków 1999 (Corpus Studiosorum Universitatis Iagellonicae in Saeculis XVIII-XX), s. 62-63.

³⁷ ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809-1945, Biskupice 1978-1990*, rkps 5817-1, a-d, s. 13.

zamordowany, a „morderca ograbił ofiarę i ciało wywiózł poza miasto”. Miał 58 lat³⁸. Lekarzem został również — urodzony 15 stycznia 1824 roku w Tarnopolu — Izak Freudenthal. Uczył się w tarnopolskiej placówce w latach 1838–1845. Później studiował medycynę na Uniwersytecie Wiedeńskim. Dyplom lekarski uzyskał 26 marca 1851 roku. Do Tarnopola już nie wrócił. Na stanowisku lekarza pracował we Lwowie, Czerniowcach, Sokalu (1878–1880), a w latach 1888–1892 w Gródku Jagiellońskim³⁹. Poza dwoma wspomnianymi wyżej absolwentami można przywołać postacie Adolfa Goldberga oraz Józefa Schulbauma. Adolf Goldberg urodził się w 1822 roku, w rodzinie kupieckiej, był synem Izaaka. Prawdopodobnie w Tarnopolu uczył się jedynie w studium filozofii. Następnie studiował medycynę: najpierw w Padwie, a następnie w Krakowie (UJ)⁴⁰. Starszy od Goldberga Józef Schulbaum urodził się w 1808 roku. Należał do grona drugiego rocznika uczniów gimnazjum. Do szkoły średniej uczęszczał w latach 1821–1825. W lutym 1839 roku przyjął wraz z rodziną chrzest. Był lekarzem w Tarnopolu, a także w jezuickim konwiku szlacheckim w tym mieście⁴¹. Ponadto Józef Schulbaum należał do inicjatorów budowy szpitala w Tarnopolu. Zmarł w sierpniu 1870 roku i został pochowany na Cmentarzu Mikulnickim⁴².

Absolwenci gimnazjum i studium filozofii z rodzin żydowskich wybierali również studia prawnicze. W latach 1832–1840 w tarnopolskim gimnazjum uczył się Aleksander Frühling. Po ukończeniu studiów prawniczych powrócił do Tarnopola. Był tam adwokatem, asesorem w radzie miasta (1870), cenzorem Banku Hipotecznego w Tarnopolu 1872–1880, a w 1889 roku został zastępcą burmistrza w Tarnopolu. Funkcję tę pełnił do 1892 roku⁴³.

Poza wspomnianymi wyżej uczniami byli również inni przedstawiciele rodzin żydowskich, noszących nazwisko m.in. Atlas, Goldberg, Koestenband. Do gimnazjum

³⁸ *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1865*, Lamberg 1865, s. 421; *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1866*, Lamberg 1866, s. 435; *Nowiny z Kraju i zagranicy*, „Dziennik Lwowski”, 1867, nr 5 z 6 stycznia; P. Szarejko, *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, t. 4, Warszawa 1997, s. 18; *Gesher Galicja. The Brigde to Galicia*, <https://search.geshergalicja.org/> [dostęp: 20.05.2023].

³⁹ P. Szarejko, *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, s. 18; *Handbuch des Lamberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1857*, Lamberg 1857, s. 340; *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1861*, Lamberg 1861, s. 380; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1879*, Lwów 1879, s. 448; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1892*, Lwów 1892, s. 513.

⁴⁰ *Goldber Adolf*, w: *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51-1917/18*, red. K. Stopka, Kraków 2006 (Corpus Studiosorum Universitatis Iagellonicae in Saeculis XVIII-XX), s. 411.

⁴¹ W 1852 roku jezuici powrócili do Galicji. W 1853 roku uzyskali zgodę na prowadzenie prywatnego konwiku szlacheckiego w Tarnopolu (1856–1886). Zob. L. Grzebień, B. Topij-Stempińska, *Konwikt szlachecki w Tarnopolu 1856–1886. Słownik wychowanków*, Kraków 2016.

⁴² *Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1866*, Lamberg 1866, s. 434; ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan*, t. 5, s. 991; *Cmentarze Tarnopolszczyzny*, http://cmentarzetarnopolskie.sztuka.edu.pl/wp-content/uploads/2017/12/cmentarze_tarnopolszczyzny_uksw_gutowski_czyz_wersja_srednia.pdf [dostęp: 10.06.2023].

⁴³ ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan*, t. 2, s. 239; „Gazeta Narodowa”, 1870, nr 113 z 30 kwietnia; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1887*, Lwów 1887, s. 82; *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1892*, Lwów 1892, s. 318.

uczęszczali jeszcze chłopcy z innych rodzin żydowskich. Można tu przywołać takie nazwiska jak: Askenazy, Dynes, Fuchs, Karmin, Pineles, Rappe. Wszyscy oni w dokumentach szkolnych w rubryce dotyczącej religii zamiast oceny mieli wpisane *izraelita*.

Gimnazjaliści tarnopolscy z rodzin żydowskich przechodzili zazwyczaj cały przewidziany przez rząd cykl edukacji. Dla wielu z nich nauka w gimnazjum i studium filozofii w Tarnopolu była szansą na dalszą edukację i uzyskanie kwalifikacji zawodowych.

Podsumowanie

Reasumując, uczniowie z rodzin żydowskich uczęszczający na zajęcia do tarnopolskiego gimnazjum i studium filozofii pochodzili z Tarnopola, Brodów, Zbaraża, ale też odległego Jarosławia czy Dynowa. Wspólną cechą, która pozwalała ich wyróżnić spośród innych uczniów, był brak oceny z religii przy jednoczesnym wpisaniu wyrazu *izraelita*. Uczniowie wyznania mojżeszowego stanowili niewielką grupę wśród społeczności uczniowskiej, bo zaledwie kilkuprocentową (3%). Z zachowanych dokumentów szkolnych wynika, że wszyscy uczniowie należeli do lokalnej społeczności żydowskiej, pochodzili przede wszystkim z terytorium Galicji Wschodniej. Ich rodziny zapewne należały do tych postępowych, często związanych z ruchem haskali i zgodnie z jej założeniami dokładali starań, aby w duchu postępowym wychować młode pokolenie, przy jednoczesnym zachowaniu własnej religii. Prawdopodobnie zależało im, aby ich synowie otrzymali szansę na poprawę swojej sytuacji materialnej i społecznej. Taką sposobność stwarzała wszystkim mieszkańcom ówczesnej Galicji przede wszystkim edukacja w szkołach, które uznawało państwo austriackie. Uczniowie z rodzin żydowskich uczęszczający do tarnopolskiego gimnazjum uczyli się raczej dobrze. Należy pamiętać, że w pierwszej połowie XIX wieku językiem wykładowym w szkołach austriackich był język niemiecki i łaciński. To stanowiło dla wielu młodych Żydów dodatkową trudność, często bowiem kontakt z językiem niemieckim i łacińskim mieli po raz pierwszy w szkole ludowej, a ta nie zawsze była na wysokim poziomie.

Losy absolwentów, na przykładzie tych, których udało się zidentyfikować, pokazują, że wielu z nich skorzystało z szansy, jaką dawała im edukacja w tarnopolskich placówkach. Po zakończeniu nauki w Tarnopolu kontynuowali edukację na uczelniach, studiując medycynę lub prawo. Po uzyskaniu kwalifikacji zawodowych często wracali w rodzinne strony i włączali się w działalność lokalnej społeczności, nie tylko żydowskiej.

Utrudniony dostęp do materiałów źródłowych, jego rozproszenie, brak wielu danych pozwolił na rozpoznanie losów zaledwie kilkunastu osób z 3% populacji tar-

napolskich uczniów pochodzących z rodzin żydowskich. Nie wyklucza to jednak możliwości stworzenia portretu tej wskazanej w artykule społeczności uczniowskiej. Jednostkowe bowiem losy wpisane są, chcąc nie chcąc, w historię społeczności określonego miejsca i czasu. Będzie to jednak wymagało dalszych, pogłębionych badań. Obecność uczniów wyznania mojżeszowego w państwowym gimnazjum i studium filozofii w cesarstwie austriackim była bezspornym faktem. Możliwość uczęszczania do szkoły często wymagała dodatkowych starań ze strony kandydatów, ale była zgodna z obowiązującym wówczas prawem i aspiracjami społecznymi galicyjskich postępowych rodzin żydowskich.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Prowincji Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie

ATJKr, Akta konwiktu tarnopolskiego z lat 1824–1920, rkps 1176: *Ordo publicarum praelectionum in instituto philosophico tarnopolienſi patribus S.J. commisso habendarum. Anno scholastico 1824, Leopoli 1824.*

ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809–1945, Biskupice 1978–1990, rkps 5817-1.*

ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809–1945, Biskupice 1978–1990, rkps 5817-2.*

ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809–1945, Biskupice 1978–1990, rkps 5817-3.*

ATJKr, C.E. Blicharski, *Słownik biograficzny Tarnopolan 1809–1945, Biskupice 1978–1990, rkps 5817-4.*

Źródła rękopiśmienne

Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosiſ Societatis Jesu commiſſi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXVI, Leopoli [1826], rkps.

Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosiſ Societatis Jesu commiſſi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXX, Leopoli [1830], rkps.

Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosiſ Societatis Jesu commiſſi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXXIII, Leopoli [1833], rkps.

Źródła wydane

„Gazeta Narodowa”, 1870, nr 113 z 30 kwietnia.

Handbuch des Lamberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1857, Lamberg 1857.

Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1861, Lamberg 1861.

Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1865, Lamberg 1865.

Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1866, Lamberg 1866.

Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosiſ Societatis Jesu commiſſi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXXVII, Leopoli 1827.

Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosiſ Societatis Jesu commiſſi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXL, Leopoli 1840.

Juventus Caesareo Regii Gymnasii Tarnopolitani religiosi Societatis Jesu commissi e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXLV, Leopoli 1845.

Nowiny z Kraju i zagranicy, „Dziennik Lwowski”, 1867, nr 5 z 6 stycznia.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1879, Lwów 1879.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1887, Lwów 1887.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1892, Lwów 1892.

Opracowania

Adamczyk M.J., *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskich w monarchii Habsburgów 1774–1914*, Wrocław 1998.

Atlass Wilhelm, in: *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850–1918*, red. J. Michalewicz, Kraków 1999 (*Corpus Studiosorum Universitatis Iagellonicae in Saeculis XVIII–XX*), s. 62–63.

Bałaaban M., *Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1868*, Lwów [1916].

Borzymińska Z., *Dzieje Żydów w Polsce. XIX wiek. Wybór tekstów źródłowych. XX wiek*, Warszawa 1994.

Budzyński Z., *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemysł–Rzeszów 2005.

Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18, red. K. Stopka, Kraków 2006 (*Corpus Studiosorum Universitatis Iagellonicae in Saeculis XVIII–XX*).

Czołowski A., Janusz B., *Przeszość i zabytki województwa tarnopolskiego*, Tarnopol 1926.

Eisenbach A., *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988.

Figiela P., *Uczniowie żydowscy w austriackim systemie szkolnictwa średniego na przykładzie gimnazjum św. Anny w Krakowie w latach autonomii Galicji*, „*Krzysztofor*”, 2009, nr 27, s. 181–196.

Gąsowski T., *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1997.

Grzebień L., Topij-Stempińska B., *Konwikt szlachecki w Tarnopolu 1856–1886. Słownik wychowanków*, Kraków 2016.

Hochegger F., *Die österreichischen Gymnasien*, „*Österreichische Revue*”, 1 (1863), s. 62–100.

Karpiniec J., *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, „*Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych*”, 2 (1932–1933), s. 1–37.

Kudła L., *Średnie szkolnictwo ogólnokształcące*, w: *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772–1918*, red. J. Dybiec, J. Krawczyk, A. Meissner i in., Rzeszów 2015 (*Galicja i Jej Dziedzictwo*, t. 22).

Łapot M., *Religia moźeszowa w szkolnictwie publicznym we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1918)*, Częstochowa 2019.

Maciszewski M., *Historia gimnazjum tarnopolskiego. Okres I. 1820–1848*, Tarnopol 1896.

Majorek C., *Rola badań biograficznych w rekonstrukcji dziejów oświaty i pedagogiki w Galicji*, w: *Biografie pedagogiczne. Szkice do portretu galicyjskiej pedagogii*, red. C. Majorek, J. Potoczny, Rzeszów 1997, s. 11–24.

Niemiec J., *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1564–1886*, „*Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej*”, 5 (1998), s. 263–283.

Programm und Jahresbericht über den Zustand des k.k. Staats-Ober-Gymnasiums in Tarnopol wehrend des Schul Jahres 1857, Lemberg 1857.

Rąkowski G., *Podole. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej*, cz. 2, Piastów 2006.

Rędziński K., *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000.

- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. B. Chlebowski, Warszawa 1892.
- Stourzh G., *Czy Żydzi w dawnej Austrii uznawani byli za narodowość? Przyczynek do historii cislitańskiego prawa narodowościowego*, w: B. Breysach, *Ze sobą, obok siebie, przeciwko sobie. Polacy, Żydzi, Austriacy i Niemcy w XIX i na początku XX wieku*, tłum. B. Hański, Kraków 1995, s. 70–107.
- Szarejko P., *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, t. 4, Warszawa 1997.
- Szwarc A., *Portrety zbiorowe dziewiętnastowiecznych Polaków w nowszej historiografii. Uwagi dyskusyjne*, w: *Człowiek — społeczeństwo — źródło. Studia dedykowane profesor Jadwidze Hoff*, red. S. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek i in., Rzeszów 2014.
- Świeboda J., *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1914)*, „*Analecta*”, 4 (1995), nr 2 (8), s. 97–144.
- Topij-Stempińska B., *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy*, Kraków 2019.
- Wandycz P., *Pod zaborami. Ziemia Rzeczypospolitej w latach 1795–1918*, tłum. W. Zajączkowski, Warszawa 1994.
- Wereszycka H., *Perl Józef (1773–1839)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980, s. 625–626.
- Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski, Warszawa 2001.

Netografia

- Cmentarze Tarnopolszczyzny*, http://cmentarzetarnopolskie.sztuka.edu.pl/wp-content/uploads/2017/12/cmentarze_tarnopolszczyzny_uksw_gutowski_czyz_wersja_srednia.pdf [dostęp: 10.06.2023].
- Ficker A., *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen aus Anlass der Weltausstellung 1873*, Bd. 1: *Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens*, Wien 1873, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11163551?page=4,5> [dostęp: 13.05.2023].
- Gesher Galicja. *The Brigade to Galicia*, <https://search.geshergalicja.org/> [dostęp: 20.05.2023].